

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Tırnova Şehri -Demografik Durum, Sosyal ve Ekonomik Hayat-

Selçuk Demir*

(ORCID ID: 0000-0002-4120-7484)

Makale Gönderim Tarihi

12.05.2020

Makale Kabul Tarihi

20.06.2020

Özet

Tırnova, Bulgaristan'ın kuzey doğusunda, Yantra Nehri kenarında kurulmuştur. Şehir, 1393 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Fetihden sonra Niğbolu sancağına bağılı bir kaza merkezi haline getirilmiş ve bu özelliğini XIX. yüzyılın başlarına kadar sürdürmüştür. Uzun süren Osmanlı Avusturya Savaşları (1593-1606) ve Eflak voyvodası Mihal'in saldırıları şehrin nüfus kaybına uğramasına sebep olmuştur. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren şehirdeki Müslim ve gayrimüslim reayanın Gülnuş Emetullah Sultan vakfına bağlanması sonucu nüfus yeniden artmıştır. Nüfus artışı ile birlikte şehir fiziki olarak büyümüş ve yeni mahalleler kurulmuştur. Buna paralel olarak yeni vakıf eserleri inşa edilmiş ve şehir mamur bir hale getirilmiştir. Bu çalışmada Tırnova şehrinin XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki nüfus durumu, nüfusun dini yapısı ve şehirde görev yapan askeri sınıf üzerinde durulmuştur. Ayrıca Osmanlılar tarafından inşa edilen çeşitli vakıf eserleri ile şehrin ekonomik yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. Kaynak olarak avarız ve vakıf defterleri ile diğere arşiv vesikaları kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Niğbolu, Tırnova, Demografi, Avarız.

Tarnovo City in the 17th and 18th Centuries

-Demographic Situation, Social and Economic Life-

Abstract

Tarnovo city was built in the north east of Bulgaria, by the Yantra River. It was conquered by the Ottomans in 1393. After the conquest of the city, it

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, selcuk.demir@atauni.edu.tr.

became an administrative district of Niğbolu Sanjak until the beginning of 19th century. The protracted wars between Ottoman and Austrian Empires (1593-1606) and the attacks of the Wallachia voivodeship Mihai resulted in dramatic population loss in the city. Since the beginning of 18th century, the population of the city grew with the integration of both Muslim and non-Muslim reaya to Gülnuş Emetullah Sultan Foundation. And the city expanded and new neighborhoods were established. Accordingly, new foundation works were built and the city became prosperous. This study deals with the Tırnova's demographic characteristics, religious background and the military class in the city during 17th and 18th centuries. Additionally, various foundation works built by the Ottomans and the economic structure of the city were also emphasized. As a source, Avarız registers, vakıf registers and other archive documents were used.

Keywords: Bulgaria, Nikopol, Tarnovo, Demography, Avarız.

Giriş

Tırnova şehri, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Balkan Dağları'nın kuzey yamaçlarından çıkarak Tuna Nehri'ne ulaşan Yantra Nehri kenarında kurulmuştur. Rumların Turnavos, Osmanlıların ise Tırnova dedikleri şehir, Bulgarlarca 1965 yılına kadar Tarnovo diye anılmış olup bugünkü ismi ise Veliko Tarnovo'dur.¹

Şehrin tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. Tırnova yakınlarındaki Bacho Kiro mağarasında yapılan kazılarda Orta Paleolitik Çağ'a ait çeşitli kalıntılar bulunmuştur.² Antik Yunan mitolojik ve epik kaynaklarının belirttiğine göre bölgede yaşayan ilk topluluk Trakyalılardır. Trakyalıların ardından şehre, sırasıyla Makedonyalılar, Romalılar, Slavlar ve Bizanslılar egemen olmuştur.³ Şehir, VII. yüzyıl sonlarında, Asparuh komutasındaki Proto-Bulgarların kurduğu I. Bulgar Krallığı'nın (681-1018) hakimiyeti altına girmiştir. Bizans İmparatoru II. Basileos 1018 yılında bu devlete son vererek şehri yeniden zapt etmiş,

¹Machiel Kiel, "Tırnova", *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 118, Svetlana İvanova, "Tırnova", *EP*, C. X, Leiden 2000, s. 547, P.L. İnciciyan, H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 4-5 İstanbul 1975-1976, s. 128.

²Hristo Hristov, *A History of Bulgaria*, Sofia Press, Sofya 1985, s. 11.

³Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Ataman, Öncü Kitabevi, İstanbul 1979, s. 9-13.

ancak kesin bir hâkimiyet sağlayamamıştır. Bu dönemde şehir, Peçenek (1048), Uz (1064) ve Kumanların (1091) istilasına uğramıştır. Assen ve Peter adındaki iki Bulgar Boyarı, 1185 yılında burayı yeniden ele geçirmiş ve Tırnova merkezli II. Bulgar Krallığı'nı (1185-1393) kurmuştur. Tırnova bu tarihten Osmanlıların fethine kadar II. Bulgar Krallığı'nın merkezi ve en önemli şehri durumunda kalmıştır.⁴

Osmanlı Devleti ile Bulgarlar arasındaki ilk temas Edirne ve Filibe'nin fethinden sonra olmuştur. Bulgar Çarı İvan Aleksandr Asen'in 1365'te ölümünden sonra Bulgar toprakları çarın iki oğlu arasında taksim edilmiştir. Çarın büyük oğlu İvan Stratişmir Vidin ve Batı Bulgaristan'a sahip olurken, kardeşi Şişman Bulgar Krallığı'nın veliahdi olarak, Tırnova, Silistre, Niğbolu, Yanbolu ve Sofya gibi önemli merkezleri hâkimiyeti altına almıştır. Lala Şahin ve Timurtaş paşalar komutasındaki Osmanlı kuvvetleri bu fırsattan istifade ederek Yanbolu ve Zağra gibi bir kısım Bulgar topraklarını ele geçirmiştir. Osmanlı ordularının Morova Vadisi'ne kadar ilerlemesi ve Sırp Krallığı ile sınır komşusu olması, Sırp ve Bosna Slavlarının Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmalarına neden olmuştur. Bosna Kralı Tvartko ve Sırp Despotu Lazar kumandasındaki müttefik kuvvetler 1388 Ploşnik Savaşı'nda Osmanlıları mağlup etmiştir. Bu yenilgi sonucu Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı geniş çaplı bir ittifak kurulması gündeme gelmiştir. I. Murad oluşabilecek bir haçlı ittifakına Bulgarların destek vermesini önlemek amacıyla Çandarlı Ali Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerini Bulgaristan üzerine sevk etmiştir. Çandarlı Ali Paşa bu sefer sırasında Bulgarlara ait birçok kale ile birlikte Tırnova'yı da fethetmiş ve Niğbolu Kalesi'nde kuşattığı kralı yakalayıp I. Murad'a göndermiştir. I. Murad da Rusçuk ve Silistre kalelerini Osmanlı Devleti'ne bırakması karşılığında kralı serbest bırakmış ve Tırnova'yı

⁴ Hristov, *A History of Bulgaria*, s. 9-61, Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, s. 9-44, L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Holt, Rinehart & Winston Press, Newyork 1961, s. 27-28, Georges Castellan, *Balkanların Tarihi 14-20. Yüzyıl*, çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995, s. 36-44, R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, JeoPolitika Yayınları, İstanbul 2007, s. 1-23, Muallâ Uydu Yücel, "Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, ed. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, KaraM & Vadi Yayınevi, Çorum/Ankara 2006, s. 185-212, Ayşe Kayapınar, "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 9, Bolu 2004, s. 117-141.

kendisine iade etmiştir. Ancak Şişman daha önce affedilmesine ve toprakları kendisine bırakılmasına rağmen, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetler yürütmeye devam etmiş ve Macar Kralı Sigismund ile gizli görüşmeler yapmıştır. Bu durumdan haberdar olan I. Bayezid (Yıldırım), ortaya çıkabilecek bir Macar-Bulgar ittifakının önüne geçmek amacıyla büyük oğlu Emir Süleyman komutasındaki kuvvetleri Şişman üzerine göndermiştir. Emir Süleyman üç ay süren şiddetli bir kuşatmanın ardından 17 Haziran 1393 tarihinde Tırnova'yı kesin olarak fethetmiş ve Osmanlı hakimiyetine katmıştır.⁵ Tırnova, fethin ardından Niğbolu sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiş ve idari yapısı XIX. yüzyıl başlarına kadar aynı şekilde devam etmiştir.⁶

Nüfus

Tırnova'nın XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki nüfusu ile ilgili eldeki en güvenilir veriler 1642⁷, 1710⁸ ve 1750⁹ tarihli avarız defterlerinde yer almaktadır. 1642 yılında Tırnova şehrinde 59 Müslüman hane, 52 askeri ve 180 gayrimüslim hane bulunmaktadır. Askerilerin 27'si ilmîye, 24'ü seyfiye ve biri de kalemîye sınıfına mensuptur. Bir önceki yüzyıldaki nüfus verileri ile kıyaslandığında Tırnova'nın ciddi bir nüfus kaybına uğradığı anlaşılmaktadır.¹⁰ 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşları ile Eflak voyvodası Mihal'in Tuna Nehri'ni geçerek Bulgaristan topraklarına yaptığı saldırıların nüfus kaybında belirleyici olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti Tırnova ve çevresinin insansız kalmasına müsaade etmemiş ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren reayayı bu bölgeye

⁵ Machiel Kiel, "Mevlana Neşri and the Towns of Medieval Bulgaria", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Menage*, ed. Colin Heywood, Colin Imber, Isis Press, İstanbul 1994, s. 180-184; Halil İnalçık, "Bayezid I", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 232-233; M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, ed. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, KaraM & Vadi Yayınevi, Çorum/Ankara 2006, s. 320-321; Kiel, "Tırnova", s.119.

⁶ *BOA MAD. d 11*, s. 273-279; *BOA TT. D. 416*; s. 511-524; *BOA TT. D. 713*; s. 32, *BOA TT. D. 775*, s. 158; *BOA TT. D. 847*, s. 19

⁷ *BOA TT. D. 775*, s. 156-161; *BOA MAD. D. 7086*, s. 75.

⁸ *BOA KK. D. 2915*, s. 61-63.

⁹ *TK. GM. d. 2237*, s. 51-59.

¹⁰ Tırnova'nın XVI. yüzyıldaki nüfusu için bkz. Selçuk Demir, *XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 122-126.

çekmeye yönelik bir kısım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin başında Tırnova ve çevresinin Rabia Gülnuş Emetullah Sultan'ın Üsküdar'daki vakfına bağlanması gelmektedir.¹¹ Bu tedbir ile birlikte kazadaki Müslim ve gayrimüslim ahali avarız-ı divaniye, bedel-i nüzul, bedel-i ağnam ve celebkeşan gibi bazı vergilerden muaf kabul edilmiştir.¹² Bunun sonucunda 1710 yılında şehirdeki Müslüman hane sayısı 59 haneden 304 haneye yükselmiştir. Müslüman nüfusun artmasına sebep olan etkenlerden biri de ihtida hareketleridir. Kuşakçı Mahallesi'nden üç, Pop Vasil ve Anatık mahallelerinden de birer gayrimüslim İslamiyeti kabul etmiştir. *Nev Müslim* olarak deftere kaydedilen beş kişinin ortak özelliği baba adlarının Abdullah olmasıdır.¹³ Öte yandan defterde veled-i Abdullah olarak yazılan tam 113 kişi bulunmaktadır. Bunların önemli bölümünün mühtedi olma olasılığı büyüktür. Ayrıca nüfus artışı ile ilgili olarak 1683-1699 savaşları ve bu savaşlar sonucunda imzalanan Karlofça ve İstanbul antlaşmaları üzerinde durmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti bu antlaşmalar sonucunda ciddi toprak kayıpları yaşamış ve kaybedilen topraklardaki Müslüman ahali Osmanlı ülkesine göç etmek zorunda kalmıştır. Göç hareketlerinin Tırnova'nın demografik yapısında olumlu sonuçlar verdiği söylenebilir.

Aynı tarihte Tırnova'da görevli askerî sayısı da artarak 203'e yükselmiştir. Bunlar arasında en kalabalık gurup yeniçeri ve sipahilerdir. Bu tarihte şehirde 57 yeniçeri ve 51 sipahinin görev yapmaktadır. Askeri sayısının fazlalığı 1711 Prut seferi ve öncesinde meydana gelen gelişmelerle bağlantılıdır. Osmanlı Devleti bölgenin güvenliğini sağlamak ve olası bir Rus saldırısına karşılık şehri savunmak adına asker sayısını artırmıştır. Ayrıca askerilerin 21'i imam-hatib, 19'u müezzin ve 16'sı da seyyiddir. Öte taraftan aynı süreçte şehirdeki gayrimüslim nüfusta iki kattan fazla artış göstermiş ve 396'ya ulaşmıştır. Gayrimüslimlerin 24 tanesi daha önce herhangi bir sipahiye reaya olarak kaydedilmeyen haymane taifesinden oluşmaktadır. Gayrimüslimler içerisinde Kirkor ve Marod adlı iki Acem Ermenisinin

¹¹ Rabia Gülnuş Emetullah Sultan için bkz. Betül İpşirli Ağıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

¹² *TK. GM. d. 2237*, s. 3-4.

¹³ *TK. GM. d. 2237*, s. 56-59.

bulunmaktadır.¹⁴ Bunların IV. Mehmed döneminde Balkanlara göç eden Ermenilerden olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁵ Bu tarihte şehirde yerleşik bir diğer unsur Kıptilerdir. Kazada 23'ü Müslim, 16'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 39 kıpti hane kaydedilmiştir.

1710 sonrası şehirdeki Müslüman nüfus artmaya devam etmiştir. 1750 yılına gelindiğinde Müslüman hane sayısı 304 haneden 740 haneye ulaşmıştır. Askerilerin sayısı 143 olarak kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasında imzalanan ve Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanan Belgrad Antlaşmaları (1739) ile bölgedeki askerlerin bir kısmının geri çekildiği söylenebilir. Aynı süreçte şehirdeki gayrimüslim hane sayısı 317'ye düşmüştür. Aşağıda Tablo I.'de XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Tırnova şehrinin nüfusu gösterilmiştir.¹⁶

Tablo I: XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Tırnova Şehrinin Nüfusu¹⁷

Mahalleler	1642			1710			1750		
	Müslüman	Askerî	Gayrimüslim	Müslüman	Askerî	Gayrimüslim	Müslüman	Askerî	Gayrimüslim
Medrese	15	9	-	30	15	-	93	7	-
Şehreküstü-Sarı Gazi	10	9	-	-	-	-	-	-	-
Kasım Paşa	4	9	-	12	13	-	13	13	6
Tengrivirmiş Bey- Hızır Bey	4	14	-	-	-	-	-	-	-
Kassab Ahmed-Kâtib Bali- el-Hac Turmuş	26	11	-	-	-	-	-	-	-
Kassab Ahmed-İsa Hoca	-	-	-	21	16	-	-	-	-
Tengrivirmiş Bey	-	-	-	7	7	-	-	-	-
Sabuncu	-	-	-	15	19	-	54	8	-
Hüdaverdi	-	-	-	-	-	-	11	6	-

¹⁴ TK. GM. d. 2237, s. 57.

¹⁵ Bülent Yıldırım, "Bulgaristan Emaretinin Kurulmasından Sonra Bulgaristan'daki Ermeni Kiliselerinin Statüsü", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. 1, Sakarya 2013, s. 700.

¹⁶ BOA TT. D. 775, s. 156-161; BOA MAD. D. 7086, s. 75; BOA KK. D. 2915, s. 61-63; TK. GM. d. 2237, s. 51-59.

¹⁷ Tablodaki veriler gerçek hane sayılarını ifade etmektedir.

Sarı Gazi	-	-	-	15	15	-	38	8	-
Hızır Bey	-	-	-	7	19	-	20	13	-
Hacı Hamza	-	-	-	41	11	-	117	22	-
Frenk Hisarı	-	-	-	46	14	22	60	12	-
Musli Hoca	-	-	-	16	12	26	40	7	5
Kal'a	-	-	-	9	19	-	52	17	-
İsa Hoca	-	-	-	-	-	-	35	14	3
Cümdi İbrahim	-	-	-	27	18	-	69	6	-
Şehreküstü	-	-	-	25	20	-	130	10	-
Tekye	-	-	-	10	5	-	8	-	-
Pop Gergi	-	-	29	-	-	65	-	-	49
Pop Vasil	-	-	22	-	-	49	-	-	41
Anatik	-	-	19	-	-	94	-	-	51
Pop Paskal	-	-	13	-	-	-	-	-	-
Pop Dobre	-	-	10	-	-	18	-	-	-
Pop Totran/Todoran	-	-	17	-	-	25	-	-	39
Pop İsmil	-	-	15	-	-	17	-	-	-
Kuşakçı	-	-	25	-	-	12	-	-	-
Dan	-	-	5	-	-	-	-	-	-
Pop Koyo	-	-	10	-	-	14	-	-	-
Demirci	-	-	8	-	-	-	-	-	-
İvladika	-	-	7	-	-	6	-	-	-
Marnapoli	-	-	-	-	-	33	-	-	32
Papa Todoran-ı Cedid	-	-	-	-	-	-	-	-	37
Popovan-ı Cedid	-	-	-	-	-	-	-	-	54
Kıptiyan	-	-	-	23	-	16	-	-	-
Toplam	59	52	180	304	203	397	740	143	317

Tabloda da görüldüğü üzere 1642 tarihli avarız sayımında birkaç Müslüman mahallesi birleştirilerek yazılmıştır.¹⁸ Bu sebeple mahallerin nüfus yoğunluğunu tek tek ortaya koymak mümkün değildir. XVIII. yüzyıl kayıtlarına bakıldığında şehrin en kalabalık Müslüman mahalleleri Medrese, Hacı Hamza, Frenk Hisarı, Cümdi İbrahim ve Şehreküstü'dür. Askeri nüfus çoğunlukla Sabuncu, Hızır Bey, Hacı Hamza, Kal'a, İsa Hoca, Cümdi İbrahim ve Şehreküstü mahallelerinde ikamet etmiştir. Nüfusun en yoğun olduğu gayrimüslim mahalleleri ise

¹⁸ Osmanlı Devleti avarız miktarını belirlerken mahallelerdeki nüfus yoğunluğunu dikkate almış ve birkaç mahalleyi birleştirerek bir avarız hanesi olarak kaydetmiştir. Dört - beş gerçek hanenin bir avarız hanesi olduğu kabul edilmektedir. (Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.)

Pop Gergi, Pop Vasil ve Anatık mahalleleri olmuştur. XVII. yüzyılda Müslim ve gayrimüslimlerin ayrı ayrı mahallelerde ikamet ettikleri görülmektedir. Buna karşılık 1710 tarihinde Frenk Hisarı, Musli Hoca; 1750 tarihinde ise Kasım Paşa, Musli Hoca ve İsa Hoca mahallelerinde Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları kayıt altına alınmıştır.

Kale

Tırnova şehri, Tsarevets ve Trapezitsa kaleleri ile bu iki kale arasındaki mahallelerden oluşmaktaydı.¹⁹ Asıl kale Roma İmparatorluğu zamanında inşa edilen Tsarevets Kalesi idi. Bu müstahkem mevki Bizans İmparatorluğu ve II. Bulgar Krallığı zamanında ilaveler yapılarak güçlendirilmişti.²⁰ II. Bulgar Krallığı'nın yönetim merkezi durumunda olan kalede kraliyet sarayı, patriğin evi ve bir kilise bulunmaktaydı.²¹ Fethin ardından Tsarevets Kalesi'nde I. Bayezid (Yıldırım) tarafından bir medrese ve zaviye inşa edilmiş; kaledeki kilise de camiye çevrilmişti.²² II. Murad dönemi ümeralarından Firuz Bey tarafından burada bir cami inşa ettirilmişti.²³ Osmanlı Devleti Tsarevets Kalesi'ne bir dizdar ve bevvab tayin etmişti. Kalede ikamet eden Müslüman ahali avarız vergisinden muaf sayarak kaleyi korumakla görevlendirilmişti.²⁴

¹⁹ Kiel, "Tırnova", 118; İvanova, "Tırnova", s. 547; Pavel Murdzhev, *The Medieval Town in Bulgaria, Thirteenth to Fourteenth Century*, (Ph. D Thesis), Florida 2008, 144-145.

²⁰ Konstantin Dochev, "Turnovo, Sixth-Furteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century*, ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington 2002, s. 673-675.

²¹ Hristov, *A History of Bulgaria*, s. 54-57; Machiel Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Lyubomadrie Publishing House, Maastricht 1985, s. 216-217; Stefka Parveva, "Intercultural Contact and Interaction in the Ottoman Period: the Zaviye Kavak Baba and the Church of the Holy Forty Martyrs in the Real and İmaginary World of Cristians and Moslems in the Town of Veliko Tarnovo (15th-19th c.)", *Bulgarian Historical Review*, C. 30, S. 1-2, Sofia 2002, s. 13-19.

²² *BOA MAD. 11*, s. 273-279; *BOA TT. D. 382*, s. 769-800; Parveva, "Intercultural Contact and Interaction in the Ottoman Period: the Zaviye Kavak Baba and the Church of the Holy Forty Martyrs in the Real and İmaginary World of Cristians and Moslems in the Town of Veliko Tarnovo (15th-19th)", s. 13-19.

²³ İvanova, "Tırnova", s. 547.

²⁴ *BOA TT. d. 416*, s. 516.

XVII. yüzyılda şehri ziyaret eden Hacı Kalfa'nın verdiği bilgilere göre; kale altı köşeli olup şehrin içinde metin bir kaya üzerine bina edilmişti. Yantra Nehri ile çevrili olan kaleden nehre inmek için iki kule, nehri geçmek için iki köprü yapılmıştı. Evler çoğunlukla kale etrafındaki alana inşa edilmişti. Kaleye giriş çıkışlar beş kapı üzerinden yapılmaktaydı.²⁵ Şehirdeki bir diğer kale olan; Trapezitsa Kalesi, 1230 yılında inşa edilmişti.²⁶ II. Bulgar Krallığı döneminde burada Bulgar soylularına ait evler ile kiliseler bulunmaktaydı.²⁷ Bu kale büyük olasılıkla Osmanlı döneminde kullanılmamaktaydı.

Mahalleler

Müslüman Mahalleleri

Tirnova kazasında XVII. yüzyılda 9 Müslüman mahallesi vardı.²⁸ Kasım Paşa, Hızır Bey, Kassab Ahmed ve Şehreküstü mahalleleri bir önceki yüzyılda olduğu gibi aynı adla devam etmekteydi. Sarı Kadı, Müderris, Tengrivirmiş ve Kethüda Bali mahalleleri ise isim değişikliğine uğramıştı. Sarı Kadı: Sarı Gazi, Müderris: Medrese, Tengrivirmiş: Tengrivirmiş Bey ve Kethüda Bali ise Katib Bali şeklinde kaydedilmişti. Hacı Turmuş isimli yeni bir mahalle kurulmuş, Cami Mahallesi kayıtlardan çıkarılmıştı.

Daha önce de ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın başlarında Tirnova kazasını Üsküdar'da bulunan Valide-i Cedid Vakfı'na gelir olarak kaydetmiş ve şehirde yaşayan Müslim ve gayrimüslim reayayı başta avarız-ı divaniye olmak üzere bazı vergilerden muaf saymıştı. Bu durum şehrin fiziksel gelişimine büyük katkı sağlamış ve Müslüman nüfusun meskûn olduğu mahallelerin sayısının on beşe yükselmesine sebep olmuştu. XVIII. yüzyılın başlarında Tirnova şehirde Sabuncu, Hüdaverdi, Hacı Hamza, Musli Hoca, Kal'a, İsa Hoca,

²⁵ Mustafa bin Abdullah Hacı Kalfa, *Rumeli und Bosna Geographisch Beschrieben*, haz. Joseph Von Hammer, Wien 1812, s. 42.

²⁶ Deyan Rabovyanov, "Yujnata Terasa na Kilma Trapezitsa. Problemi na Ctratifografiyata, Periodizatsiyata i Kronologiyata", *Arkeologiya*, C. 51, 2010, 121-122.

²⁷ John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, Michigan 1987, s. 435-437; *Nagel's Encyclopedia-Guide Bulgaria*, Nagel Publishers, Switzerland 1981. s. 224-231.

²⁸ BOA TT. D. 775, s. 158-159.

Cüdi İbrahim ve Tekye isimli yeni mahalleler kurulmuştu. Ayrıca nüfus artışı ile birlikte Tırnova'nın en eski yerleşim yerlerinden biri olan ancak bir ara terk edilen Frenk Hisarı Mahallesi yeniden iskâna açılmıştı. 1750 yılında yapılan avarız sayımında Tengrivirmiş ve Kassab Ahmed mahalleleri kayıtlardan çıkarılmış; Hüdaverdi isimli yeni bir mahalle kayıt altına alınmıştı. Aşağıda Tablo II.'de XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Tırnova'da bulunan Müslüman mahalleleri sıralanmıştır.²⁹

Tablo II: XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Tırnova Şehrindeki Müslüman Mahalleler

1642	1710	1750
Kasım Paşa	Kasım Paşa	Kasım Paşa
Tengrivirmiş Bey	Tengrivirmiş	----
Hızır Bey	Hızır Bey	Hızır Bey
Kassab Ahmed	Kassab Ahmed	----
Şhreküstü	Şhreküstü	Şhreküstü
Medrese	Medrese	Medrese
Kâtib Bâli	---	----
Sarı Gazi	Sarı Gazi	Sarı Gazi
el-Hâc Turmuş	---	----
---	Sabuncu	Sabuncu
---	Hacı Hamza	Hacı Hamza
---	Frenk Hisarı	Frenk Hisarı
---	Musli Hoca	Musli Hoca
---	Kal'a	Kal'a
---	İsa Hoca	İsa Hoca
---	Cüdi İbrahim	Cüdi İbrahim
---	Tekye	Tekye
---	---	Hüdaverdi
9	15	14

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Tırnova'daki Müslüman mahalleleri de çoğunlukla bir cami, mescit, medrese veya zaviye etrafında teşekkül etmişti. Hızır Bey, Kasım Paşa, Kassab Ahmed,

²⁹ BOA TT. D. 775, s. 156-161; BOA MAD. D. 7086, s. 75; BOA KK. D. 2915, s. 61-63; TK. GM. d. 2237, s. 51-59.

Tengrivirmiş Bey, Medrese ve Tekye mahalleleri bu kapsamda değerlendirilebilecek mahalleler arasındaydı. Kâtib Bali, Sarı Gazi, Hacı Hamza, Musli Hoca ve İsa Hoca gibi mahalleler ise şehirde görev yapan ilmiye ve kalemiye sınıfına mensup devlet görevlilerinin isimleriyle adlandırılmıştır.

Arşiv belgeleri ve vakfiyelerde yer alan bilgilerden hareketle bazı mahallelerin mevkileri hakkında tahminde bulunmak mümkündür. Şehreküstü Mahallesi kalenin dışında Yantra Nehri kenarında tesis edilmişti.³⁰ Tekye Mahallesi büyük olasılıkla Tırnova Kalesi içerisinde Kavak Baba Tekyesi adı verilen vakıf eserinin etrafında teşekkül etmişti. Kale içerisinde bulunan mahallelerden biri de isminden de anlaşılacağı üzere Mahalle-i Kal'a idi. Bu mahalle Firuz Bey tarafından yaptırılan mescidin etrafında şekillenmişti. Şehrin en eski mahallerinden biri olan Frenk Hisarı Mahallesi Tsarevets Kalesi'nin güneydoğusunda Yantra Nehri'nin geniş halkası içerisinde kurulmuştu.³¹ Frenk Hisarı Mahallesi kazadaki Osmanlı egemenliği sırasında aynı adla aynı yerde varlığını korumaktaydı.

Gayrimüslim Mahalleleri

Tırnova'da 1516'da 15, 1538'de 17 ve 1579'da 15 gayrimüslim mahallesi mevcuttu.³² XVII. yüzyılın ortalarına doğru bu rakam 12'ye gerilemişti. Gayrimüslim mahalle sayısındaki azalma nüfus kaybıyla veya az nüfuslu mahallelerin bileştirilerek tek bir çatı altında yazılması ile ilgiliydi. Tırnova'da 1642 yılında 12, 1710 yılında 11, 1750 yılında ise yedi gayrimüslim mahallesi bulunmaktaydı. Aşağıda Tablo III.'de XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Tırnova'da bulunan gayrimüslim mahalleleri gösterilmiştir.³³

Tablo III. XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Tırnova Şehrindeki Gayrimüslim Mahalleleri

1642	1710	1750
Pop Gergi	Pop Gergi	Papa Gergi

³⁰ VGMA, Defter No: 624, s. 521-522.

³¹ Nagel's Encyclopedia-Guide Bulgaria, s. 237.

³² Demir, XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağı, s. 124.

³³ BOA TT. D. 775, s. 156-161; BOA MAD. D. 7086, s. 75; BOA KK. D. 2915, s. 61-63; TK. GM. d. 2237, s. 51-59.

Pop Vasil	Pop Vasil	Papa Vasil
Anatik	Anatik	Anatik
Pop Totran	Pop Todoran	Pop Todoran-ı Atik /Zir
Pop Dobre	Pop Dobri	---
İvradika	İvradika	---
Pop İsmil	Pop İsmil	---
Kuşakçı	Kuşakçı	---
Pop Koyo	Pop Koyo	---
Pop Paskal	---	---
Dan	---	---
Demirci	---	---
---	Marnapoli	Marnapoli
---	---	Papa Todoran-ı Cedit
---	---	Popovan-ı Cedit /Dan
12	11	7

Tırnova'daki gayrimüslim mahalleleri şehrin varoşlarında Yantra Nehri kenarı boyunca kurulmuştu. Bu mahallerinin başında İvradika Mahallesi gelmekteydi. İvradika (Boşnakça *vladika*) piskopos manasını taşımaktaydı.³⁴ Burası aynı zamanda bir metropolitlik makamı olduğundan, ³⁵ Tırnova metropoliti büyük olasılıkla burada ikamet etmekteydi.

Gayrimüslim mahallelerinin başında Pop³⁶ veya Papa olarak adlandırılan bir papaz bulunmakta, mahalleler de o papazın ismiyle anılmaktaydı. Papazlardan birinin ölmesi veya herhangi bir sebepten dolayı görevinden azledilmesi durumunda yerine yeni bir papaz tayin edilmekteydi. Yeni bir tahrir esnasında *Pop falan becây-ı filan* şeklinde halef ile selef birlikte kaydedilmekteydi. Ancak iki tahrir arasında başka tayinlerin yapılma ihtimali söz konusuydu. Böylesi bir durumda bir mahallenin yeni mi kurulduğu, önceki mahallelerden birinin devamı mı olduğu, eğer önceki mahallelerden birinin devamı ise hangi mahallenin devamı olduğu gibi sorular cevapsız kalabilmekteydi.³⁷ Bu durumu dikkate alan devlet ricali ilerleyen dönemlerde gayrimüslim nüfusun

³⁴ Mirsad Turanović, Nadira Žunić, *Boşnakça Standart Sözlük, Boşnakça- Türkçe, Türkçe- Boşnakça*, Fono Yayınları, İstanbul 2012, s. 213.

³⁵ Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2012, s. 152.

³⁶ *Pop Kelimesi Bulgarca'da Papaz anlamını taşımaktadır*. D. Gılabov, T. Deliorman, *Bulgaro-Turski Uçeien Reçnik (Bulgarca Türkçe Talebe Sözlüğü)*, Sofya 1957, s. 392.

³⁷ Demir, *XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağı*, s. 91.

ikamet ettiği mahallelerde sabit isimlendirme yolunu tercih etmişlerdi. XVII. ve XVIII. yüzyıldaki mahalle isimleri çoğunlukla 1579 tarihli tahrir defteri dikkate alınarak yazılmıştı.

Cami ve Mescitler

Kavak Baba Camii

Tırnova'nın en eski camilerinden biri olan Kavak Baba Camii, Tsarevets Kalesi'nde Kırk Şehitler Kilisesi üzerine kurulmuştur.³⁸ Kurucusundan dolayı XVI. yüzyıl arşiv kaynaklarında Yıldırım Bayezid Zaviyesi şeklinde kaydedilmiştir. 1633-1634 tarihli bir belgede Yıldırım Bayezid'in bu zaviyeyi Kavak Baba için yaptırdığı ifade edilmiştir.³⁹ Kavak Baba ve müritlerinin bu cami ve yanında bulunan zaviyede faaliyet göstermesinden dolayı zamanla ismi Kavak Baba Camii haline gelmiştir.

Firuz Bey Camii

Tırnova Kalesi'nde yer alan camii, Mihaloğlu ailesine mensup akıncı beylerinden Firuz Bey tarafından yaptırılmıştı. Bulunduğu mevkinden dolayı bazı belgelerde Kale Camisi olarak kaydedilmişti.⁴⁰ Caminin yanında bir de imarethane bulunmaktaydı. Camide bir imam, bir hatib, bir müezzin, bir farraş ve bir saka görev yapmaktaydı.⁴¹

Çatalzade Mahmud Efendi Camii

Veli Kasım Paşa Mahallesi'nde yer alan caminin kurucusu eski Tırnova kadısı Çatalzade Mahmud Efendi idi. Camide bir hatip, bir muallim, iki imam, üç müezzin, bir temsilci ve bir de kayyum görev yapmaktaydı. Caminin hilal şeklinde mihrabı ve büyük ve geniş bir çatısı vardı.⁴² Kurucusu tarafından müezzinlere yapılan nasihatlerden

³⁸ Parveva, "Intercultural Contact and Interaction in the Ottoman Period: the Zaviye Kavak Baba and the Church of the Holy Forty Martyrs in the Real and Imaginary World of Cristians and Moslems in the Town of Veliko Tarnovo (15th-19th c.), s. 13-19, Krassimira Moutafova, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Derviş Kardeşlik Cemiyetleri ve Tarikatları ile Tırnova", *Türkler*, C. 10, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 569-570.

³⁹ *TS.MA.d 3560*, s. 3

⁴⁰ *BOA C. EV. 606-30553*.

⁴¹ *BOA C. EV. 643-32441; BOA C.EV. 299-15243*.

⁴² *VGMA*, Defter No: 624, s. 216-218.

anlaşıldığına göre bir de minaresi bulunmaktaydı. 1785-1786 tarihli bir belgede Cami-i Kebir olarak kaydedilmişti.⁴³ Gerek görevli kadrosu ve gerekse Cami-i Kebir ifadesinden anlaşılacağı üzere Tırnova'nın en büyük ibadethanelerinden biri durumundaydı.

Bacdarlık Camii

Tekirdağlı Ahmed Ağa tarafından Bacdarlık adı verilen çarşı içerisinde inşa ettirilmiştir.⁴⁴

Medrese Mahallesi Camisi

Medrese Mahallesi'nde Hüseyin bin Mehmed isimli hayırsever tarafından yaptırılmıştır. Camide bir imam, bir müezzin ve bir mütevellî görev yapmaktaydı.⁴⁵

Tırnova'daki diğer cami ve mescitler şunlardır: Sekban Kara Ali Camii,⁴⁶ Köprü Camii,⁴⁷ Suhteler Camii,⁴⁸ Ferhad Bey Camii,⁴⁹ Kasım Paşa Mescidi⁵⁰ Kassab Ahmed Mescidi,⁵¹ Katib Bali Mescidi⁵², İsa Hoca Mescidi.⁵³

Medrese ve Mektepler

Hacı Mustafa Ağa Medresesi

Köprü Camii yakınlarında kurulan medresenin kurucusu hayırsever Mustafa Ağa idi. Medrese on iki odalı olup, her bir odada dört talebe ders görecek şekilde tasarlanmıştı. Medresedeki suhtelere ders vermek için bir müderris tayin edilmişti. Her bir odadaki öğrencinin yeme, içme, aydınlanma ve ısınma masrafları için belirli bir miktar tahsis edilmişti. Medresenin masrafları Hacı Mustafa Ağa tarafından

⁴³ BOA C. EV. 599-29964.

⁴⁴ BOA A. MKT. 224-27.

⁴⁵ BOA İE. EV. 52-5816.

⁴⁶ BOA HAT. 1649-2; BOA HAT. 1447-9; BOA İE. EV. 56-6168; BOA AE. SAMD. III. 177-17193; BOA AE. SAMD. III. 152-14919; BOA AE. SAMD. III. 152-14917.

⁴⁷ VGMA, Defter No: 624, s. 279-280.

⁴⁸ VGMA, Defter No: 624, s. 207-208.

⁴⁹ VGMA, Defter No: 624, s. 521-522.

⁵⁰ BOA C. EV. 3-148; BOA C. EV. 175-8734.

⁵¹ VGMA, Defter No: 987, s. 244-245.

⁵² VGMA, Defter No: 988, s. 78-79.

⁵³ VGMA, Defter No: 988, s. 78-79.

vakfedilen han, çifte hamam ve dükkanların kira gelirlerinden karşılanmaktaydı.⁵⁴

Osman Ağa Medresesi

1759-1760 yıllarında Şehreküstü Mahallesi'nde inşa edilmişti.⁵⁵ Medresede sekiz oda, bir dersane, iki kenef ve bir de havlu bulunmaktaydı. Odaların yedi tanesi her bir odada dört kişi barınacak şekilde öğrencilere, biri de müderrise tahsis edilmişti.⁵⁶

Bunun dışında arşiv belgeleri ve vakfiyelerde Mustafa Kethüda Medresesi, Hacı İbrahim Ağa Medresesi ve Suhteler Medresesi isimlerine rastlanılmıştır.⁵⁷

Tirnova'da hayırseverler tarafından inşa edilen pek çok muallimhane bulunmaktaydı. Hacı Abdullah Muallimhanesi ve Molla Yusuf Muallimhanesi kalede inşa edilmişti. Hacı Murtaza Ağa Muallimhanesi Aşağı Çarşı'da bulunmaktaydı. Tiryaki Ahmed Ağa Muallimhanesi İsa Hoca Mahallesi'nde, Veli Ağa Muallimhanesi ise Kassab Ahmed Mahallesi'nde kurulmuştu. Bacdarlık mevkiinde iki ayrı muallimhane olup, birisi Tosunzade Hacı Mehmed diğeri ise İsmail Ağa tarafından yaptırılmıştı.⁵⁸

Ekonomik Hayat

Tirnova şehrinde ticari etkinliklerin yürütüldüğü yerlerin başında çarşılar ve hanlar gelmekteydi. İki tarafında dükkanlar olan, üstü kapalı veya açık ticaret alanlarına çarşı ismi verilmiştir.⁵⁹ Şehrin en faal ve canlı ticaret merkezi durumundaki çarşılar⁶⁰ mal üretimi ve satışının birlikte yürütüldüğü, toplumun her kesimini bir araya getiren mekânlardı.⁶¹ Günlük ihtiyaçların karşılanmasına yönelik faaliyet

⁵⁴ VGMA, Defter No: 624, s. 279-280.

⁵⁵ BOA C. EV. 336-17072.

⁵⁶ VGMA, Defter No: 624, s. 521-522.

⁵⁷ BOA C.MF. 2-89; BOA C.MF. 63-104; VGMA, Defter No: 987, s. 193-196.

⁵⁸ VGMA, Defter No: 988, s. 78-80.

⁵⁹ Osman Ergin, "Çarşı", İA, C. 3, Eskişehir 2001, s. 360.

⁶⁰ Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 57-97,

⁶¹ Hülya Taş, *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 184; Önder Küçükerman, Kenan Mortan, *İstanbul and The Grand Bazaar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2008, s. 89.

gösteren esnaflar şehrin merkezinde yer alırken debbağ, kasap, demirci ve bakırcıların bulunduğu dükkanlar şehrin varoşlarında toplanmışlardı.⁶² Tırnova'da Aşağı ve Karanlık adı verilen iki çarşı bulunmaktaydı. Aşağı çarşının bir bölümü sadece kalpak üretimi ve satışı yapan esnaf için tahsis edilmişti. XVIII. yüzyıldan itibaren şehrin cazibe merkezi değişmeye başlamış ve Bacdarlık adı verilen çarşı ön plana çıkmıştı. Burada simitçi fırını, berber, sabuncu, demirci gibi farklı esnaf teşekkülleri bir arada faaliyet göstermekteydi. Ayrıca buzhane ve kesimhane gibi işletmeler vardı. Bunun dışında Tırnova'da Hacı Mustafa Ağa ve Veli Ağa'ya ait iki han bulunmaktaydı.⁶³ Çarşı ve hanlarda Müslim ve gayrimüslimlerin bir arada ticaret yaptığı görülmekteydi. Şehirde deri ve dokuma sanayi ön plana çıkmıştı. Bu sektörlerde faaliyet gösteren pek çok üretici ve tüccar bulunmaktaydı. Pabucculuk, sarraçlık ve terzilik çoğunlukla Müslümanlar tarafından yapılırken, kürkçülük, boyacılık ve mutafık gayrimüslimlerin tekeline girmiş durumdaydı. XVIII. yüzyılın başlarında şehirde 23 Müslüman ve 34 gayrimüslim esnaf faaliyet göstermekteydi.⁶⁴

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Tırnova'nın XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki demografik yapısı ile sosyal ve ekonomik hayat üzerinde durulmuştur. Kaynak olarak 1642, 1710 ve 1750 tarihli avarız defterlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca bu döneme ait vakıf kayıtlarından yararlanılmıştır. Neticede şu sonuçlar elde edilmiştir:

1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşı ile Eflak voyvodası Mihal'in saldırıları nüfusun azalmasına sebep olmuştur. XVI. yüzyıldaki nüfus verileri ile kıyaslandığında ciddi bir nüfus kaybı meydana gelmiştir. Uzun süren savaşlar esnasında halkı celay-ı vatan edip daha güvenli yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı reayasının en büyük problemi avarız vergisinin ödenmesidir. Reaya avarız vergisinden muaf olmak

⁶² Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 38-39.

⁶³ VGMA, Defter No: 624, s. 216-218; VGMA, Defter No: 624, s. 279-280; VGMA, Defter No: 988, s. 78-80.

⁶⁴ BOA KK. D. 2915, s. 61-63.

adına önüne çıkan fırsatları kullanmaktan geri durmamıştır. Bunun en güzel örneği XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Tırnova'da görülen nüfus artışıdır. Osmanlı Devleti Tırnova ve çevresindeki bazı şehirleri Gülnuş Emetullah Sultan'ın Üsküdar'daki vakfına tahsis etmiş ve burada ikamet eden Müslim ve gayrimüslim reayayı belirli bir miktar ödeme karşılığında avarız-ı divaniye, bedel-i nüzul, bedel-i ağnam ve celebkeşan vergilerinden muaf saymıştır. Bu durum şehri cazibe merkezi haline getirmiş ve nüfusun artmasına sebep olmuştur. Şehirde yerleşik Müslüman ve gayrimüslim nüfusta ciddi bir artış söz konusu olmuştur.

Tırnova kazasında ikamet eden hayır severler XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da şehri mamur hale getirmeye devam etmişlerdir. Bu dönemde şehirde pek çok cami, mescit, medrese ve mektep inşa edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
 Tahrir Defterleri (TT.d): 382, 416, 713, 775, 847.
 Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d): 11, 7086.
 Kamil Kepeci Tasnifi (KK.d): 2915.
 Ali Emirî Tasnifi (AE) Sultan III. Ahmed Dönemi (SAMD. III.) 152,177.
 Cevdet Tasnifi Belgeleri (C)
 Evkaf (EV) 3, 175, 299, 336, 599, 606, 643.
 Maarif (MF) 2, 63.
 İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE)
 Evkaf (EV) 52, 56.
 Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT) 1447, 1649.
 Sadâret Mektubî Kalemi Belgeleri (A.MKT) 224.Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TK.GM): 2237.
 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.): 3560.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA): 624, 987, 988.

Kitap ve Makaleler

Argıt, Betül İpşirli, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi 14-20. Yüzyıl*, çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995.

Cezar, Mustafa, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.

Crampton, R.J., *Bulgaristan Tarihi*, JeoPolitika Yayınları, İstanbul 2007.

Demir Selçuk, *XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014.

Dochev, Konstantin, "Turnovo, Sixth-Furteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century*, ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington 2002, s. 673-678.

Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Ergin, Osman, "Çarşı", *İA*, C. 3, Eskişehir 2001, s. 360-362.

Fine, John V. A., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, Michigan 1987.

Gilabov, D., Deliorman, T., *Bulgaro-Turski Uçeien Reçnik (Bulgarca Türkçe Talebe Sözlüğü)*, Sofya 1957.

Hristov, Hristo, *A History of Bulgaria*, Sofia Press, Sofya 1985.

İnalçık, Halil, "Bayezid I", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 231-234.

İnciciyan, P.L. H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 4-5 (1975-1976), s.128-129.

Ivanova, Svetlana, "Tirnowa", *El²*, C. X, Leiden 2000, s. 547.

Kayapınar, Ayşe, "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 9, Bolu 2004, s. 117-141.

Kenanoğlu, Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul 2012.

Kiel, Machiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Lyubomadrie Publishing House, Maastricht 1985.

Kiel, Machiel, "Mevlana Neşri and the Towns of Medieval Bulgaria", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L Menage*, ed. Colin Heywood, Colin Imber, Isis Press, İstanbul 1994, s. 165-187.

Kiel, Machiel, "Tırnova", *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 118-122.

Küçükerman, Önder, Mortan, Kenan, *İstanbul and The Grand Bazaar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2008.

Moutafova, Krassımira, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Derviş Kardeşlik Cemiyetleri ve Tarikatları ile Tırnova", *Türkler*, C. 10, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 568-578.

Murdzhev, Pavel, *The Medieval Town in Bulgaria, Thirteenth to Fourteenth Century*, (Ph. D. Thesis), Florida 2008.

Mustafa bin Abdullah Hacı Kalfa, *Rumeli und Bosna Geographisch Beschrieben*, haz. Joseph Von Hammer, Wien 1812.

Nagel's Encyclopedia-Guide Bulgaria, Nagel Publishers, Switzerland 1981.

Parveva, Stefka, "Intercultural Contact and Interaction in the Ottoman Period: the Zaviye Kavak Baba and the Church of the Holy Forty Martyrs in the Real and İmaginary World of Cristians and Moslems in the Town of Veliko Tarnovo (15th-19th c.), *Bulgarian Historical Review*, C. 30, S. 1-2, Sofia 2002, s. 13-53.

Rabovyanov, Deyan, "Yujnata Terasa na Kılma Trapezitsa. Problemi na Ctratrigrafiyata, Periodizatsiyata i Kronologiyata", *Arkeologiya*, C. 51, 2010, 103-122.

Sahillioğlu, Halil, "Avarız", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

Stavrianos, L.S., *The Balkans since 1453*, Holt, Rinehart & Winston Press, Newyork 1961.

Taş, Hülya, *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Todorov, Nikolay, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Ataman, Öncü Kitabevi, İstanbul 1979.

Turanović, Mirsad, Žunić, Nadira, *Boşnakça Standart Sözlük, Boşnakça-Türkçe, Türkçe-Boşnakça*, Fono Yayınları, İstanbul 2012.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, ed. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, KaraM & Vadi Yayınevi, Çorum/Ankara 2006, s. 320-330.

Yıldırım Bülent, "Bulgaristan Emaretinin Kurulmasından Sonra Bulgaristan'daki Ermeni Kiliselerinin Statüsü", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. 1, Sakarya 2013, s. 699-708.

Yücel, Muallâ Uydu, "Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, ed. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, KaraM & Vadi Yayınevi, Çorum/Ankara 2006, s. 185-212.